

DİPLOMAT VE DEVLET ADAMI YÖNÜYLE HZ. ÖMER

Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI*

ÖZET

Hiz. Ömer teşkilatçı bir devlet adamı olmanın yanı sıra, döneminin siyasal dengelerini yakından tanıyan iyi bir diplomat olarak da dikkat çekmektedir. O, Müslüman olmadan önce Araplar'ın elçilik (sefir) görevini yürüttüğü gibi, Müslüman olduktan sonra Hiz. Muhammed ve Hiz. Ebu Bekir'e devlet idaresinde danışmanlık yapmıştır. Ayrıca İslâm'ı kabul ettikten sonra Müslümanlar adına elçilik görevini de sürdürmüştür. Bu görevler ona, bulunduğu coğrafyayı, kabileler arası dengeleri ve Arabistan'a komşu devletlerin durumunu yakından tanıma olanağı sunmuştu. Halife olduğu zaman geçmişte kazandığı tecrübenin kendisine devlet idaresinde önemli katkılar sağladığı düşünülebilir. Bu yüzden o, önemli bir devlet adamı ve ileriye gören bir diplomat olarak nitelenebilir.

Giriş

Hiz. Ömer dönemi (634-644), Müslüman Araplar'ın hızla Arabistan dışına yayılmalarıyla dikkat çekmektedir. Bu dönemde ülke sınırları, başta İran olmak üzere Suriye ve Mısır topraklarının yanı sıra, güneyde Sind (bugünkü Pakistan), Thama Çölü (Bombay-Gücerat), kuzeyde Ermenistan, Azerbaycan ve Horasan'ı içine alan ve Afrika'nın bir bölümüne kadar uzanan geniş bir alana ulaşmıştır.¹ Dönemin teknik ve fiziki imkânsızlıkları göz önünde bulundurulunca böylesine geniş ve farklı bir coğrafyayı denetim altında tutmak

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (öl. 310/992), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y., IV, 225; Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim, (öl.182/789), *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1936, 30; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin, (öl. 990/1582), *Târîhu'l-Hâmîs fî Ahvâli'l-Enfesi'n-Nefs*, Beyrut, t.y., II, 242-43; Muhammed Hamidullah, *Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1966, 17; Abbâs Ahmed b. Nâsîrî, *Kitâbu'l-Istiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'l-Beyzâ, 1954, 29-30; W. M., Watt, *İslâm Nedir*, çev. Elif Rıza, İstanbul, (ikinci baskı), 1993, 145.

oldukça güç gözükmetedir. Salt askerî güç veya merkezi otoriteyle bu bölgeleri kontrol altında tutmak mümkün gözükmediği gibi, Bizans İmparatorlarının ustalıkla uyguladıkları, diplomatik taktik ve entrika yöntemlerine de başvurulmadığı anlaşılmaktadır.² Dini ve etnik köken bakımından İslâm ve Arap toplumuna oldukça yabancı olan bölgelerin ne tür politikalarla denetim altında tutulduğu irdelenmesi gereken bir husustur.³ Bu makale yukarıda işaret edilen hususları göz önünde bulundurarak, Hz. Ömer'in devlet idaresinde ve dış politikada oynadığı role, bu bağlamda onun hem diplomat hem de devlet adamlığı vasıflarına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

a. Diplomat Olarak Hz. Ömer

İlk İslâm devletinin adlî, idarî, askerî, iktisadî ve diğer bir çok alanda Hz. Ömer dönemi ile birlikte kurumsallaşma sürecine girdiği kabul edilmektedir. Bu müesseselerden birisi kuşkusuz diplomasi kurumudur. Ancak biz bu makalede Hz. Ömer dönemindeki diplomasi kurumunu değil, onun diplomat ve devlet adamlığı yönünü irdeleyeceğiz.

Hz. Ömer, yönetimi devraldığı zaman, dönemin iki güçlü imparatorluğu olan Bizans ve İran'ın Medine için potansiyel tehdit unsuru olduğu söylenebilir. Nitekim bunu doğrulayacak nitelikte bazı tarihi kayıtlardan söz edilmektedir.⁴ Bu durumun farkında olan halife, dış politika stratejisini bu ülkelerin şartlarını göz önünde bulundurarak şekillendirmeye çalışmıştır. Dolayı-

² Bilindiği gibi Bizans İmparatorluğu oldukça eski ve köklü bir diplomatik geleneğe sahiptir. Bizanslı idareciler askerî güç yerine diplomasiyi maharetle ve ustalıkla kullanarak devletin çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Bu yüzden diplomasi, Bizans İmparatorları için bir oyun, entrika ve şantaj aracı olarak kullanılmıştır. Yeri geldiğinde yabancı devlet adamlarına para veya değerli mücevherler hediye ederek onları satın alma, rakip devletler arasında düşmanlığı artıracak hile ve entrikalara başvurma, gibi diplomatik taktikler Bizans diplomasisinde sıkça kullanılan metottur. Bu yüzden Bizans İmparatorlarının, diplomasiyi en iyi ve ustalıkla kullandıkları kabul edilmektedir. Bak. İsrâfîl Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2002, 17-20; Ayrıca bak. Adnân Bekrî, *Alâkâtü'd-Dıblûmâsiyye ve'l-Konsoliyye*, Beyrut, 1986, 24-26; Leylâ Abdulcelâl İsmâ'îl, *ed-Devletü'l-Bîzantiyye fi 'Asri'l-İmbrâtor Hirakl ve 'Alâkatihâ bi'l-Muslimîn*, Kahire, 1985, 294-95; Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, May Yay., İstanbul, 1977, IV, 102-104; Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul, t.y., 24.

³ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için Balcı'nın adı geçen eserine bakılabilir.

⁴ İrfan Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Vol: I/1, Washington, D.C., 1995, 649; Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, Hikmet-Dava-Çağ Yay. İstanbul, 1975, I, 125-26; Abbas Mahmud Akkâd, *Hz. Ebû Bekir'in Şahsiyeti ve Dehâsı*, çev. Ali Özek, İstanbul, 1974, 200.

sıyla onun döneminde en yoğun diplomatik ilişkilerin adı geçen iki imparatorluk ile sürdürülmesine şaşmamak gerekir. Öte yandan askerî ve siyasî bakımdan bu ülkelerle aynı güce sahip olmamakla birlikte, halife onlarla eşit şartlar altında diplomatik ilişkiler sürdürmeyi öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Bu devletlere karşı strateji izlenirken, her iki ülkenin içinde bulunduğu şartların iyi etüt edildiği söylenebilir. Hatta Hz. Ömer, herhangi bir hata yapmamak için zaman zaman onların durumunu iyi bilen uzmanların görüşlerine bile başvurmuştur. Elde edilen bilgiler danışma kuruluna getirilerek, uzun değerlendirmelere tabi tutulmuş ve bu değerlendirmeler ışığında izlenecek dış politika belirlenmiştir. Bir başka ifade ile Hz. Ömer, dış politikaya yönelik önemli kararları kendi başına değil, uzmanların görüşlerini de dikkate alarak belirlemeye çalışmıştır. Dış politika uzmanı Morgenthau'nun şu tespit ve değerlendirmesi halifenin bu yönüyle ilgili önemli bir ayrıntının altını çizmektedir:

Şayet dış politika bir sorunsal ve biz bu sorunu anlamak istiyorsak, asıl bilmemiz gereken önemli nokta, bir devlet adamının içindeki saikleri değil, onun dış politikanın özünü, esaslarını kavramadaki yeteneği, bu yeteneği sayesinde anlamayı başardığı şeyleri başarılı bir siyasî eyleme dönüştürmesidir.⁵

Yukarıda dile getirilen hususları Hz. Ömer'in diplomatik kişiliğinde görebilmek mümkündür. Bilindiği gibi o, Hz. Muhammed'den yaklaşık iki buçuk yıl sonra devlet başkanı olmuştur. Onun başkan olduğu dönemde Medîne hükümeti siyasî, iktisadî, askerî ve idarî bakımdan Bizans ve İran İmparatorlukları kadar güçlü konumda değildi. Buna rağmen Hz. Ömer başkanlığındaki genç Medîne hükümeti, uluslararası siyasette hızla prestij kazanmış ve dönemin uluslararası siyasetine yön veren aktörler arasına girmiştir. Bu hızlı gelişimde devletin girdiği savaşlardan başarıyla çıkmasının yanı sıra, Hz. Ömer gibi diplomatik özelliklere sahip teşkilatçı, girişimci, cesur ve ileriye gören karizmatik bir liderin bulunmasının da önemli rol oynadığını unutmamak gerekir.⁶

İslâm öncesinde devrin önde gelen şair ve bilginleri arasında yer alan Hz. Ömer, Arabistan'daki az sayıda okuma-yazma bilenlerden birisiydi.⁷ Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'e danışmalık yapması, başta dış politika olmak üzere bir çok konuda onlara yardımda

⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace*, Second Ed. New York, 1956, 6.

⁶ Watt'ın ifadesiyle Hz. Ömer zamanında devletin büyümesine yönelik gerekli bütün idari tedbirler ve alt yapı hazırlanmıştır. Watt, 146.

⁷ Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, (öl. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, Beyrut, 1996/1417, X, 305.

bulunması bir anlamda devlet idaresinde belirli bir deneyim kazanmasına zemin hazırlamıştır.⁸

Bilindiği gibi Hz. Ömer, İslâm öncesinde Mekke şehir parlamentosunun sefirlik (elçilik) görevini yürütüyordu.⁹ Mes'ûdî, Hz. Ömer'den bahsederken onun Cahiliye döneminde bir çok yabancı ülkeyi dolaştığını ve değişik meselelerle ilgili görüşmelerde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰ Hz. Ömer'in bu diplomatik yönü, Müslüman olduktan sonra da ön plana çıkmış ve onun birikiminden bu dönemde de faydalanılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber onu Bedir Savaşı öncesi barışı temin etmek amacıyla Kureyş'e elçi göndermiştir.¹¹

Hz. Ömer dış politikada diplomatik taktik ve yöntemler ya da, askerî güç kullanma yerine, devlet sınırlarına dahil edilen yerlere hak, adalet, eşitlik, insana saygı gibi dönemin kültür dokusu içinde fazla yaygın olmayan kavramları götürmüştür. Onun ortaya koymuş olduğu bu anlayışın aynı zamanda İslâmî gelenekte uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde ve işleyişinde önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

Dış politikada başarı kazanmada askerî gücün vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu kabul edilen bir gerçektir. Muhtemelen bu gerçeği dikkate alan halife, düzenli ve kalıcı bir ordu kurmak için gerekli girişimleri başlatmıştır. Nitekim İslâm tarihinde ilk zorunlu askerliğin ve düzenli orduların Hz. Ömer zamanında kurulduğu belirtilmektedir.¹² Öte yandan halife elindeki askerî gücü yerli yerinde kullanmaya büyük önem vermiştir. Örneğin Şam'da orduya asker ihtiyacı olduğu zaman Irak'tan takviye kuvvet sevk etmiş, aynı şekilde Kadisiye Savaşı öncesi Şam'daki askerlerin bir bölümünü Irak'a göndermiştir.¹³

Bilindiği gibi Hz. Ömer iktidara geldiği zaman komşu iki güçlü İmparatorluk olan Bizans ve İran ile fiili savaş hali devam etmekteydi. Sıcak sava-

⁸ İbn Hudeyde, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alib. Ahmed, *Misbâhu'l-Mu'dî fi Kitâbi'n-Nebîyyi'l-Ummî ve Rasûlih ilâ Mulûki'l-Ard min Arab ve'l-Acem*, Alemu'l-Kutûb, Beyrut, 1985, 54.

⁹ İbn Abdilberr, Ebû ÖmerYûsuf b. Abdullâh b. Muhammed, (öl.463/1071), *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, nşr. Ali Muhammed Becavî, Kahire, t.y., 1145.

¹⁰ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Huseyn, (öl. 346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, nşr. M. M. Abdulhamid, Mısır, 1964, II, 339.

¹¹ Kettânî, Ebû'l-Es'âd Abdulhayy İdrisî, *et-Teratibu'l-İdariyye; Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, Türkçe çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I, 266.

¹² Mustafa Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun, 1990, 28, 30.

¹³ Mes'ûdî, II, 321; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida' İmâmüddîn İsmâ'il, (öl.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, VII, 43.

şın devam ettiği dönemde, bir devlet başkanının yapacağı en önemli icraat, sorumlu olduğu siyasal düzenin veya devlet denen örgütlü kurumun çıkarlarını korumak ve bu siyasal düzeni en az zararlarla kapatmaktır. Halife öncelikle bu ilkeden hareketle, dış politikaya yönelik acil ve hayati kararlar almak zorunda kalmıştır. Bu itibarla İran ve Bizans İmparatorluklarına karşı verilen mücadeleyi sürdürme kararı almıştır.

Yukarıda adı geçen ülkelere karşı sürdürülen diplomatik ilişkilerde bir paralellikten söz edilebilir. Bir başka ifade ile Bizans'a karşı izlenen dış politika anlayışının değişik bir versiyonu İran ile ilişkilerde de yaşanmıştır. Bilindiği gibi Bizans ile ilişkiler, Hz. Ebu Bekir döneminden beri başlatılan devlet icraatının bir devamı niteliğini taşımaktadır. Halife, Bizans devletine karşı diplomatik girişim başlatmış ve bu ülkeden gelebilecek muhtemel bir tehlikenin önüne geçebilmek amacıyla Suriye bölgesini kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla kendi askerî gücünün yanı sıra bölgedeki Arap kabilelerden de faydalanmak istemiştir. Nitekim bu kabile önderlerine elçiler göndererek sürekli aynı etnik kökene sahip olduklarını vurgulamış ve bir bakıma 'Arap olma' ortak paydasında bölge halkını kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bununla ilgili özellikle ünlü Gassânî Emîri Cebele b. Eyhem (öl. 21/642) ile sürdürülen diplomatik görüşmeler oldukça dikkat çekicidir.¹⁴ Hz. Ömer'in bu diplomatik girişiminin önemli ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim halife bölge halkının da desteğini alarak Bizans'ı, Suriye bölgesinden çıkarmayı başarmış ve buradan gelebilecek muhtemel bir tehlikenin önüne geçmiştir. Bu girişimden sonra aynı tehdidin yine Bizans'ın kontrolünde olan Mısır üzerinden gelebileceği ihtimaline karşı Mısır'ın denetim altına alınması için girişimlerin başlatılması dikkat çekicidir.¹⁵

¹⁴ Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, (öl. 279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1978/1398; Türkçe çev. Mustafa Fayda, *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fethi)*, Ankara, 1987, 141, (çev. 193); Vâkıdî, Ebû Abdurrahmân b. Ömer, (öl.207/882), *Fütûhu's-Şâm*, Mısır, 1935, II, 73-74.

¹⁵ Vâkıdî, II, 23; İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf, (öl. 874/1469), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki'l-Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1963/1383, I, 5; Taberî, IV, 226; Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb, (öl. 284/807), *Tarih*, Beyrut, 1960, II, 125; İbn Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî, (öl. 808/1405-6) *Kitâbu'l-Iber ve Divânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Asarahum min zeviyî's-Sultânî'l-Ekber*, Beyrût, 1971/1391, II, 114-15; Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, (öl. 911/1505-6), *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahvâli'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, t.y., 51-52; Christophilopoulou, *Byzantine History II 610-867*, 40-41; Philip K. Hitti, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, I, 244; Muhammed Rıza, *el-Faruk-u Omer b. Hattâb Sâniyyi'l-Hulefâi raşidîn (r.a.)*, 4. Baskı, Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, 235; Alfred Butler, *The Arab Coquest of Egypt*

Suriye ve Mısır'dan gelebilecek muhtemel bir Bizans tehdidi önlenmişse de, yine bu ülkenin potansiyel bir tehlike olduğunun farkında olan halife, bir anlamda Suriye ile Anadolu topraklarını birbirinden ayıran Toros dağlarına yakın Halep, Antakya, Urfa gibi bölgeleri müstahkem şehirler haline getirmeye çalışmıştır.¹⁶ Nitekim adı geçen şehirlere Müslüman nüfusu yerleştirerek bu bölgelerdeki dengeleri sağlanmayı hedeflenmiştir.¹⁷ Bir başka ifadeyle halife, Mezopotamya bölgesini kontrol altına tutarak bu bölgeden Arabistan'a yönelik olası tehlikenin önüne geçmek istemiştir.¹⁸

Yukarıda da değinildiği gibi Hz. Ömer'in İran İmparatorluğuna karşı sürdürdüğü dış politika anlayışı ile Bizans'a karşı yürüttüğü dış politika anlayışı arasında bir paralellikten söz edilebilir. Halife bu ülke ilişkilerinde de İran sınırına yakın yerlerdeki Arap kabilelerden faydalanma yoluna gitmiştir. Hatta bu bağlamda söylemiş olduğu "*İran Kisralarını Arap Emirleri ile çökteceğim*"¹⁹ sözü onun İran'a karşı izleyeceği politikanın iç yüzünü yansıması bakımından ilgi çekicidir. Anlaşılan bu politika önemli ölçüde başarılı olmuştur. Nitekim yapılan savaşların bir kısmında İran'a tabi Araplar'ın pek çoğu Müslüman olmadıkları halde İslam orduları saflarında eski efendilerine karşı savaşmışlardır.²⁰

Gerek Arabistan'daki kabileler arasındaki dengelerin korunmasında²¹ gerekse Arabistan dışındaki güçlü devletlerle ilişkilerde oldukça dikkatli davranan Hz. Ömer, bu süreçte sürekli devlet itibarını ayakta tutacak politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Hatta bu konuda önemli başarılar sağladığı da söylenebilir. Nitekim belli bir üstünlük sağlandıktan sonra, halife onlarla eşit şartlar altında diplomatik görüşmeler başlatmaktan kaçınmamıştır. Bu bağlamda özellikle Bizans İmparatoru ile aralarındaki samimi mektuplaşmalar

and Last Thirty Years of the Roman Dominion, Second Ed., The Clarendon Press, Oxford, 1978, 194; Şibli, I, 285-86; Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Târîhi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1987, I, 301; İbn İyâs Muhammed Ahmed, *Bedâi'uz'-Zuhûr fi vekâi'u'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafâ, Kahire, 1982/1402, I, 94; Walter Emil Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquest*, Cambridge, 1992, 104; M. Lutfullah Karaman, "*Filistin*," *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 91.

¹⁶ Ya'kûbî, II, 154.

¹⁷ İbn Haldun, II, 104.

¹⁸ Kaegi, 40, 150.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, (ö.630/1312), *el-Kâmil fi Tarih*, nşr. J. Tornberg, Beyrut, 1965-66, II, 449; İbn Kesîr, VII, 63; en-Nâsîrî, 25; Ali Naci Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullah b. Ömer*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1983, 59.

²⁰ İbnü'l-Esîr, II, 442.

²¹ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri; İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara 1997, 229, 231, 233.

dikkat çekicidir.²² Öte yandan komşu iki İmparatorluğa karşı izleyeceği siyaseti bu ülkelerin denetimi altındaki Araplar üzerinden gerçekleştirmek istemesi ve bu maksatla Arap önderlerine çeşitli elçiler gönderip sürekli aynı kökenden geldiklerini vurgulamaya çalışması²³ akılcı, planlı ve diplomasinin inceliklerini taşıyan girişimler olarak değerlendirilebilir. Bir anlamda onun başlattığı bu diplomatik girişimler sayesinde Müslümanlar, kısa zamanda güçlerini hızla artırmışlar ve Medine hükümeti o dönemde Arabistan dışındaki geniş bir coğrafyaya hakim olmuştur.

Hz. Ömer diplomasiyi bir hile ve entrika aracı olarak değerlendirmemiştir. O, çıkarıcılıktan daha çok devlet itibarını zedelemeyecek politikalar üzerinde durmaya özen göstermiştir. Onun diplomasi anlayışının daha çok 'olduğu gibi görünme' politikası üzerine oturduğu söylenebilir. Örneğin Gassâni Emîri Cebele ile yaptığı görüşmeler bu yönünü doğrular niteliktedir. Bu görüşmede halife, uygun bir diplomatik taktikle Cebele'nin makul sayılabilecek taleplerine²⁴ olumlu cevap verip, desteğini sağlaması muhtemel iken, bir bakıma uzlaşmaz bir tutum takınarak, onun maiyetindeki kuvvetlerle birlikte rakip devlet olan Bizans'a sığınmasına ve kendi aleyhine dönmesine neden olmuştur.²⁵ Daha sonra Ubade b. Samit gibi bazı ileri gelenlerin uyarısı üzerine, halife yaptığı stratejik hatanın farkına varmış ve Cebele'yi yanına çekmek için elçiler göndermiş, ancak bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.²⁶

²² Mektupların içeriği ve ayrıntısı için bkn. Taberî, V, 27; Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, (öl. 911/1505-6), *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. M.M. Abdulhamîd, Mısır, 1952, 140-41; Kettânî, I, 390; Hafız Muhammad Adil, *Letters of Hadarat Umar Farooq*, New Delhi, 1992, 75-76.

²³ Belâzurî, *Futûh*, 141, (çev. 193); Ya'kûbî, II, 142.

²⁴ Bu görüşmede Hz. Ömer, Cebele'ye ya Müslüman olmasını veya cizye ödemesini teklif etmiş; Cebele ise kendisinin de Arap olduğunu belirterek doğduğundan beri Hıristiyan inancına göre yetiştiği için din değiştirmesinin mümkün olamayacağını hatırlatmış, cizye teklifini kabul etmesinin ise kendisini halkına karşı küçük düşüreceğini ifade ederek her iki teklifi geri çevirmiştir. Ancak uygun görüldüğü takdirde olduğu gibi kalmak kaydıyla Hz. Ömer'le ortak hareket edebileceğini de eklemiştir. Ancak halife kendi tekliflerinde ısrar edince, Cebele etrafındaki kuvvetlerle Bizans'a sığınmıştır. Belâzurî, *Futûh*, 141, (çev. 192); Taberî, IV, 153; Ya'kûbî, II, 141-42; İbnü'l-Esîr, II, 491-92; Şibli, I, 240; Kaegi, 120.

²⁵ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, (öl. 223/803), *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire, 1975/1395, 49-50; Belâzurî, *Futûh*, 142, (çev. 194-95); Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton University Press, New Jersey, 1981, 252; Shahid, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, 948; en-Nâsırî, 27.

²⁶ Belâzurî, *Futûh*, 142, (çev. 194-95); Krş. Vâkıdî, *Futûhu's-Şâm*, II, 68, 75-76; Kaegi, 173.

b. Devlet Adamı Olarak Hz. Ömer

Siyaset bilimci Bülent Daver, tarihe mal olmuş büyük devlet adamlarının başarılı olmalarını onların tanınmış düşünür, ilim ve fikir adamı veya iyi birer siyaset bilimci olmalarından kaynaklanmadığını, onların başarılarındaki temel etkenin, yanlarında sürekli sahasında uzman olan sözüne itibar edilir ilim ve fikir adamları bulundurmalarından ve onların fikirlerinden faydalanmayı bilmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir.²⁷ Bilindiği gibi topluma önderlik etmek önemli sorumluluklar gerektirmektedir. Bu sorumluluk hem devlet içindeki dengeleri koruma açısından hem de devleti uluslararası arenada başarılı bir şekilde temsil etmek bakımından önem arz etmektedir. Nitekim önder kişilerin en önemli görevlerinden birisi toplumda birliği, bütünlüğü sağlamak, 'hakem ve uzlaştırıcılık görevini' üstlenmektir.²⁸

Bilindiği gibi İslam'ın ilk yıllarında Arap toplumunda müesses bir devlet geleneği yerleşmemiş ve Hz. Muhammed zamanında sağlanan kabilelerarası birlik tam anlamıyla özümsememiştir. Nitekim özellikle Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan siyaset karışıklıkları bunu doğrular niteliktedir. Bu şartlar altında devlet başkanı olan Hz. Ömer üstlendiği siyaset iktidarın sorumlusu olarak bir anlamda halkın her kesimini yönetimde temsil eden bir görüntü sergilemeye çalışmıştır. Onun döneminde devlet idaresinde yer alan isimlerden bazıları şunlardır:

Hz. Osmân (644-656), Hz. Ali (656-660), Muğîre b. Şu'be (öl. 48-51/668-671?), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (öl. 18/639), Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 50-58/670-78?), Abdurrahmân b. Avf (öl. 32/652), Muâz b. Cebel, Amr b. el-As (öl. 43/664), Nu'mân b. Mukarrin, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (öl. 42/662-63).²⁹ Halife, idaresi süresince bu insanların deneyim ve tecrübelerinden faydalanmayı ihmal etmemiş ve sürekli onlarla istişare halinde olmuştur. Özellikle Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Selmân-ı Farisî (öl. 35/655-56), Şurahbil b. Hasene, Amr b. Âs, Muğîre b. Şu'be, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi seçkin kişilere önemli sorumluluklar vererek, bir bakıma 'dış politikada başarılı olmanın yolunun içeride güçlü olmaktan geçtiği' prensibinden hareketle,³⁰ kabilelerarası dengeleri gözetmeye çalışmıştır.³¹ Örneğin, iki köklü ve güçlü kabile olan Emevîler ile Hâşimîlere eşit şekilde davranmaya özen göstermiştir. Halifenin bu iki kabile mensuplarına karşı izlediği

²⁷ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, 1993, 24.

²⁸ Osman Zümrüt, *İslâmda Kamuoyu Oluşumu*, Ankara, 1997, 128.

²⁹ Belâzurî, *Ensâb*, X, 323; Taberî, IV, 237, V, 34-35; Mes'ûdî, II, 312.

³⁰ Raûf Şelebî, *İtticâhât fi'd-Diblûmâsiyyeti'd-Dâ'aveti'l-İslâmiyye*, Basım y.y., 1986, 103.

³¹ Sarıçam, 229, 231, 233.

politikaya değinen İbrahim Sarıçam konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Hz. Ömer her iki kabilenin de gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu. Bu tutumu sayesinde onun hilafeti döneminde Hâşim oğullarıyla Ümeyye oğulları arasında halifenin sevgisini kıskanma ve diğer sebepler yüzünden herhangi bir çekişme olmamıştır.³²

Öte yandan halife, devlet idaresinde yetki paylaşımına gitmiş ve görevlendirdiği yetkin kişilerin nüfuzlarıyla kendi siyasî deneyimini birleştirerek sağlam bir idarî yapı oluşturmaya çalışmıştır.³³ Devlet adına herhangi bir karar alınacağı zaman sürekli danışmanlarıyla istişare etmesi³⁴ ve onların görüşlerinin yönetimde temsil edilmesine imkân hazırlaması bir bakıma hata yapma riskini en aza indirmiştir.

Yukarıdaki şahısların her biri askerî, siyasî, idarî, hukûkî sahalarda dönemin büyük otoriteleri arasında adı geçen insanlardır. Öte yandan ekseriyeti Muhâcirlerden olan bu insanların yanı sıra halife, nadiren de olsa Ensâr'dan sözüne itibar edilir fikir ve görüş sahibi insanları da toplantılara çağırıp onların görüşlerinden yararlanmışır.³⁵ Örneğin Ebû Yûsuf'un (öl. 182/789) verdiği bilgiye göre halife başta Irak arazileri olmak üzere toprakların taksimi konusunda danışma kurul üyelerinin yanı sıra Evs ve Hazrec eşrafından beş kişinin belirlenerek danışma kuruluna katılmalarını istemiştir. Müzakereler sırasında halife mecliste bulunanlara yaptığı açıklamada şu ifadelere yer vermiştir:

Ben de sizlerden biriyim. İleri süreceğiniz görüşler benim görüşüme mutabık olsun veya olmasın hangisi makul ve doğru ise o kabul edilecektir. Maksadım sizin benim görüşümü onaylamanız değil, birlikte ortak ve doğru karara varabilmemizdir.³⁶

Devlet idaresinde merkezîyetçi bir anlayışı benimseyen Hz. Ömer, sıkı bir denetim mekanizması oluşturarak, merkez ile taşra arasındaki irtibatı aksatmamaya özen göstermiştir.³⁷ Muhtemelen bu maksatla haberleşmeye

³² Sarıçam, 233.

³³ Belâzurî, *Ensâb*, X, 323; Mes'ûdî, II, 313-15; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, (öl. 748/1347), *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm (Ahdu'l-Hulefâi Raşidîn)*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Beyrut, 1987/140, 144-45.

³⁴ Ebû Yûsuf, 27, 47.

³⁵ Ebû Yûsuf, 27.

³⁶ Ebû Yûsuf, 27.

³⁷ Ebû Yûsuf, 37, 125-26; İbn Abdi Rabbih, Ebû Ömer Abdillâh b. Muhammed, (öl.327/939), *Kitâbu'l-'İkdi'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn ve diğl., Kahire, 1926, IV, 63.

büyük önem vermiş olmalı ki, yol boylarındaki bazı yerlere konaklama yerleri yaptırmıştır.³⁸ Öte yandan taşradaki idarecilerden sürekli raporlar isteyerek gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmıştır. Bu itibarla Medine dışındaki idarecilerine “*sürekli bana yazın, cephedeki haberleri bana bildirin ki, adeta ben orayı görür gibi olayım*” şeklinde uyarılarda bulunması dikkate değerdir.³⁹

İbn Teymiyye devlet idaresinde dikkat edilmesi gereken kuvvet ve emânet gibi iki temel kavramın altını çizmiş, bir anlamda bu hususları devlet idaresinin olmazsa olmaz şartlarından saymıştır. Ona göre kuvvet ya da fizikî görünüm, idareci veya diğer devlet görevlilerinin üstleneceği görev itibarıyla meslekî kabiliyet ve donanım kadar önemli bir etkidir. Emânet ise, bu görevin hakkıyla yerine getirilmesinde Allah korkusunun göz önünde bulundurulmasının kaçınılmaz şartıdır.⁴⁰ Bu özellikler Hz. Ömer’in devlet idaresinde görev verdiği kişileri ciddi tahlil ve değerlendirmelere tabi tuttuğunu göstermektedir. Özellikle sorumluluk vereceği kişiler hakkında siyasî, ahlâkî, dinî ve iktisadî yönlerden ayrıntılı bir şekilde araştırma yapması, bu hassasiyetin tezâhürü olarak değerlendirilebilir. Onun bu hassasiyeti dış politikasına da yansımıştır. Örneğin, hem Müslümanların hem de ülke imajı açısından yabancı devletlere göndereceği elçilerin seçimine büyük önem vermiştir. Başta fizikî görünümleri olmak üzere, elçilerin güvenilir, bilgili, deneyimli, asaletli, cesaretli ve maksadını etkili bir şekilde anlatan kişiler olmalarına önem vermiştir.⁴¹

İdari konularla ilgili danışma ve işbirliği sadece halife ile istişare heyeti arasında değil, aynı zamanda bürokratlar ve diplomatlar arasında da yapılmıştır. Bunun pratikteki örnekleri Bizans ve İran’a karşı sürdürülen mücadele sırasında görülebilir.⁴² Hatta Halife, istişareye (şûra) verdiği önemden dolayı,⁴³ ordu komutanlarına tavsiyelerde bulunarak sürekli yanlarında sözü-

³⁸ Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ’îl, (öl.256/870), *Sahih*, Dimaşk, 1992, *Vudu*, 66, (I, 97); Kettânî, I, 191-92.

³⁹ Taberî, IV, 88; İbn Kesîr, VII, 37.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Siyaset, es-Siyâsetu’s-Şer’iyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1985, 46-50.

⁴¹ İbnü’l-Ferrâ, Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed, (öl.h. IV.y.y.), *Rusûlu’l-Mulûk ve men Yesluhu li’r-Risâleti ve’s-Sifâra*, nşr. S. Muneccid, Beyrut, 1972, 48.

⁴² Belâzurî, *Fütuh*, 124, (çev. 168).

⁴³ Belâzurî, *el-Ensâb*, X, 439; Taberî, IV, 34-35; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim ed-Dîneverî, (öl.276/889), *el-İmâme ve’s-Siyâse*, nşr. Tâhâ Muhammed Zeynî, Kahire, t.y., I, 28-29; İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ, (öl. 709/1309), *el-Fahrî fi Adâbi’s-Sultaniyye ve’d-Duveli’l-İslâmiyye*, Beyrut, t.y., 79; S. Khuda Bukhsh, *A History of the Islamic People*, Delhi, t.y., 56; Abbâs Mahmud Akkâd, *Abkariyetü Ömer*, Matbaatu’l-İslâmiyye,

ne itibar edilen, görüş ve fikir sahibi, deneyimli insanlar bulundurmalarını önermiş, bu insanların düşüncelerini aldıktan sonra karar vermelerini öğütlemiştir.⁴⁴ Örneğin Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı İran orduları başkomutanı olarak cepheye gönderdiği zaman, ona orduda bulunan fikir ve görüş sahibi insanlara itibar etmesini, onların görüşlerini dikkate almasını tavsiye etmiştir.⁴⁵

Devlet idaresinde yöneticiler, siyasal iktidarı barış, hürriyet, toplumun refahı ve adalet için kullandıkları ölçüde başarılı olurlar. Bir bakıma onların kalıcılıkları en az hata yapmalarıyla yakından alâkalıdır.⁴⁶ İncelediğimiz dönem göz önünde bulundurulunca muhtemelen Hz. Ömer'in kalıcı olmasında ve siyasal alanda önemli başarı kazanmasında bu hususlara titizlikle riayet etmesinin rolü olmuştur.

Devlet idaresinde önemli konulardan birisi, kuşkusuz yetki paylaşımı veya yetki sorunudur. Halife üst düzey idarecilere geniş yetkiler tanıırken, önemli kararların yine kendisine bildirilmesini istemiştir. Nitekim geniş yetkilerle donatılan idarecilerin zaman zaman ona danışıp karar verdikleri bir çok tarihi kayıt bulunmaktadır.⁴⁷ O, yetkisini aşan idarecileri uyardığı gibi, bazılarını da hemen görevden almıştır. Örneğin Bahreyn valisi Alâ b. Hadramî (öl. 21/642), kendisine yetki verilmeden İran'a karşı savaşa girişmiş ve ağır bir yenilgiye sebep olmuştur. Valinin yetkisini aşarak devlet adına kendi başına hareket etmesi üzerine, halife onu sert bir dille azarlamış ve görevden almıştır.⁴⁸ Aynı şekilde İran cephesine gönderdiği Cerîr b. Abdullah el-Becelî (öl. 51/671) bölgedeki komutan Müsennâ b. Hârise ile yetki tartışmasına girince halife her iki komutanı görevden alıp yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı İran orduları başkomutanı sıfatıyla atamış ve çıkabilecek kargaşanın önüne geçmiştir.⁴⁹

Hz. Ömer sorumlu devlet adamı bilinciyle hareket ederek ortaya çıkan problemleri akılcı ve kesin kararlılıkla halletmeye çalışmıştır. Bir başka ifade ile o, bazı çözümsüzlük ve belirsizlik durumlarında yeni çözüm yolları

Kahire, 150-51. Halifenin istişare heyetinde Hz. Ali., Hz. Osmân, Mu'âz b. Cebel, Abdurrahmân b. Avf, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebû Hureyre ve Ebû Derdâ gibi dönemin seçkin hukukçuları yer almıştır. Bak. Muhammad Yusuf Guraya, "Judicial System Under Umar The Great," *Islamic Culture*, c. 58, sy: 2, 1984, 99, 101, 102.

⁴⁴ Bak. Makrizî, Takiyuddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali, (öl. H.845), *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr b. Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Kahire, t.y., I, 165.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, II, 433.

⁴⁶ Daver, 21.

⁴⁷ Belâzurî, *Fütûh*, 216, (çev. 307-8); Taberî, IV, 257-58; İbnü'l-Esîr, III, 28.

⁴⁸ İbn Kesîr, VII, 83-84; Şibli, I, 276-78; Zeynî Dahlân, *Fütûhu'l-İslâmiyye Ba'de Müdiyi'l-Futûhati'n-Nebeviyye*, Basım ye. y., 1304I, I, 76.

⁴⁹ Taberî, IV, 80-84; İbn Kesîr, VII, 30.

üretebilme mahareti gösterebilmiştir. Örneğin, İran'a kaşı ordu göndereceği zaman halifenin çağrısına halkın duyarsız davranması üzerine yeni çözüm önerisi olarak alınacak ganimetlerden daha fazla pay verme fikrini gündeme getirmiştir. Nitekim bu teklif üzerine Cerîr b. Abdullah el-Becelî mensubu olduğu Becîle kabilesine önderlik ederek neredeyse tamamına yakınının savaşa katılmasını sağlamıştır. Ancak az önce de belirtildiği gibi, cepheye gittikten sonra mevcut komutan Müsennâ b. Harise'nin komutası altına girmek istemeyerek yeni bir soruna yol açmıştır. Bunun üzerine halife her iki komutanı görevden alarak yerlerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı atamış ve meseleyi sorunsuz bir şekilde halletmiştir.⁵⁰

Merkezden uzak yerlerde görev yapan idareciler, sorumlulukları altındaki halkı rahatsız edecek kararlar almamaları için zaman zaman halife tarafından uyarılmışlardır. İdareciler, halka ağır vergiler yüklememeleri ve hukuk dışı icraatlarda bulunulmamaları için bizzat halifenin talimatlarıyla uyarılmışlardır.⁵¹ Bunun yanında sıkı bir denetim anlayışı getirerek zaman zaman idarecileri halk ile yüzleştirip onların dilek, temenni ve şikâyetlerini dinlemiştir. Bir bakıma bu anlayışla “denetime açık bir yönetim anlayışı” sergilemiştir.⁵² Özellikle yeni fethedilen yerlerin idarî, siyasî coğrafî ve ekonomik durumu hakkında raporlar hazırlanıp, bölgenin önem ve özelliklerine göre politikalar geliştirilmeye çalışılması dikkate değerdir. Hatta bu konuda hata yapılmaması için zaman zaman bölge halkından uzmanlar Medîne'ye davet edilmiş ve görüşlerine başvurulmuştur.⁵³ İdarî konulara ilişkin kararlar alınırken, bunların uygulamaya yansiyip yansımadığını görmek amacıyla halife, Medine dışına seyahat etmeyi planlamıştır. Hatta bu amaçla birkaç

⁵⁰ Taberî, IV, 82-84; İbn Kesîr, VII, 30; Tantâvî, 62; Şibli, I, 149.

⁵¹ Ebû Yûsuf, 15, 125-26; Taberî, IV, 86; İbn Kesîr, VII, 36. Özellikle gayri Müslimlere yönelik karar ve uygulamalarda Hz. Ömer'in ön yargısız bir devlet adamı sıfatıyla davranması dikkat çekmektedir. M. Fayda'nın ifadesiyle 'yıllarını işgal eden' gayri Müslimler sorununu hukukî ve ahlâkî esaslar çerçevesinde çözmeye çalışması ve kendisinden sonraki idarecilere bu yönde tavsiyelerde bulunması göz ardı edilmemelidir. Bkn. Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Döneminde Gayri Müslimler*, İstanbul 1989, 166. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek Fayda'nın adı geçen çalışmasına bakılabilir.

⁵² Kaynakların belirttiğine göre yaptığı uygulamadan dolayı kendisini 'Allah'tan kork' sözleriyle eleştiren birisini yanındakiler susturmaya çalışınca, o engel olmak isteyenlere seslenerek 'bırakın konuşsun' diye uyarıda bulunmuş ve toplum önünde eleştirilmesinden dolayı rahatsızlık duymamıştır. Belâzurî, *Ensâb*, X, 133.

⁵³ Ebû Yûsuf, 35.

kez Suriye'ye gittiği ve bölgede bazı incelemelerde bulunduğu bilinmektedir.⁵⁴

Bütün bunlar onun halktan kopuk bir idare anlayışı yerine, tamamen halk ile birlikte karar alan, halkın görüş ve düşüncelerini değerlendiren ve halkın yönetime katılmasını sağlayan bir yönetim anlayışı ve devlet adamı görüntüsü sergilediğini göstermektedir. Neticede halk, devlet icraatlarına sahip çıkmış, ulusal bilinç sürekli canlı tutulmuş ve devletin başarısı için ortak kamuoyu bilinci tesis edilmiştir. Muhtemelen halifeyi dış politikada başarıya götüren önemli amillerin başında bu hususlar gelmektedir. Bu itibarla İran ile yapılan savaşlar öncesinde halifenin daveti üzerine Arabistan'ın her tarafından gönüllülerin gelip orduya katılmaları, bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca gerek Bizans gerekse İran ile mücadele sırasında Arabistan'ın her tarafından insanların cepheden gelecek haberleri merakla beklemeleri,⁵⁵ halifenin önemli kararları anında halka duyurması,⁵⁶ oluşturulan bu ortak bilincin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Buna mukabil ulusal moralin zedelenmemesi için bazı yenilgilerin halktan saklanması dikkat çekicidir.⁵⁷ Bir taraftan önemli başarılar halka ilan edilerek kamuoyu morali canlı tutulurken öte yandan bazı olumsuzlukların halktan gizlenmek isten-

⁵⁴ Taberî, IV, 195-96; et-Temîmî, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed, (öl. 354/968), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Seyyid Azîz Bek ve diğl., Beyrut, 1987/1407, 477; İbnü'l-Esîr, II, 486; İbn Haldun, II, 108; Julius Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târîhine Giriş*, çev. Fikret İşıltan, İstanbul, 1960, 76-77; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibbetullah (öl. 571/1175), *Tehzibu Târîhu Medîneti Dimaşki'l-Kebîr*, nşr. Abdulkadir Bedrân, Beyrut, 1972/1407, I, 176; Rıza, 185-86, 192.

⁵⁵ Taberî'nin verdiği bilgilere göre zaman zaman postada gecikmeler olduğunda Medîne'de halk sokaklara dökülüp cepheden gelecek haberleri merak ve endişe içinde beklemekteydi. Taberî, V, 6; İbnü'l-Esîr, III, 43.

⁵⁶ Kaynakların verdiği bilgilere göre halife savaş sırasında cepheden gelen sevindirici haberleri halka duyurmak için Mescid'e gidip bizzat haber getiren postacı ile birlikte açıklamalar yapmış ve halkı bilgilendirmiştir. Örneğin Bizans'a karşı kazanılan Yermük Savaşı derhal halife tarafından kamuoyuna duyurmuştur. Öte yandan halife, Mısır'ın fetih haberini getiren Mu'âviye b. Hadîc ile birlikte Mescid'e gitmiş ve münâdisine ilan yaptırarak halkı toplamış ve onlara açıklamalar yapmıştır. Hatta bu açıklamaları bizzat cepheden gelen habercilere yaptırarak, halkı etkilemeye çalışmıştır. Bu konuşma sırasında valisi Amr'ın, Mu'âviye ile gönderdiği mektubu onlara göstermiş ve onun yazdığı etkileyici cümleleri okuyarak halkı heyecanlandırmıştır; Taberî, IV, 67; Makrizî, I, 165-66; Rıza, 244, 269.

⁵⁷ Örneğin halife İran ile yapılan Köprü savaşının yenilgisini yaklaşık bir yıl halktan gizlemiştir. Taberî, IV, 67; Belâzurî, *Futûh*, 253, (çev. 361);

mesi, planlı ve düşünülerek gerçekleştirilen sorumlu devlet adamlığının önemli göstergesidir.⁵⁸

Belâzurî'nin bildirdiğine göre halife, belli günlerde Mescid'in bir bölümünde oturup halkın sorunlarını dinleyip onlarla birlikte çeşitli devlet meselelerini müzakere etmiştir.⁵⁹ Halkın şikâyetlerini birinci ağızdan dinleyen halife, bu sorunlara çözüm bulmaya çalışırken aynı zamanda şeffaf bir yönetim anlayışı sergilemiş ve devlet icraatlarından halkı haberdar etmiştir.⁶⁰ Öte yanda geliştirdiği kontrol sistemi ile bürokratlarını sürekli denetlemiş, halkın rahatsız olduğu idarecileri sorguya çekmiş ve gerektiğinde onları görevden almıştır.⁶¹

Bunlara ilaveten, etkili bir adlî mekanizma geliştirerek bir bakıma sorumlu olduğu siyasal düzeni bir hukuk devleti temeline oturtmaya çalışmıştır. Nitekim merkezden uzak her şehre resmi hukukçular (kadılar) atamış,⁶² her ordu birliğinde kadı bulundurmuş⁶³ ve yeni fethedilen yerlere çeşitli idarecilerin yanında mutlaka bir hukukçu görevlendirmiştir. Ayrıca kadı ve hakimlere üst düzey bürokrat statüsü kazandırmıştır.⁶⁴

Devlet halk bütünleşmesinde önemli politikalarından birisi, sınırlara dahil edilmiş yeni yerleşim birimleriyle ilgili uygulamalardır. Bu bağlamda en dikkat çekici husus halifenin söz konusu yerlerdeki yerel idarecileri aynı

⁵⁸ Taberî, IV, 85, 237-38; İbn Kesîr, VII, 28-29; Wellhausen, 62.

⁵⁹ Belâzurî, *Futûh*, 266-67, 350, (çev. 382, 513); Ay. mlf. *Ensâb*, X, 340.

⁶⁰ Ebû Yûsuf, 13; Belâzurî, *Ensâb*, X, 313.

⁶¹ Belâzurî, *Futûh*, 256, 339-40, 377; Taberî, V, 9; İbnü'l-Esîr, III, 47.

⁶² Bu dönemdeki adli yapının işleyişi ile ilgili Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderilen talimatname oldukça dikkat çekicidir. Bu talimatname hakkında Hamidullah genişçe izahatlarda bulunmuş ve mektubun değişik versiyonlarını eserinde zikretmiştir. M. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Adî'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetu'r-Râşide*, Beyrut, 1985, ss. 425-436, no: 327. Ayrıca bak. Belâzurî, *Ensâb*, X, 323; Diyarbekrî, II, 246; R. B. Serjeant, "The Caliph Umar's Letters to Abû Mûsâ al-Ash'arî And Mu'âviya," *Journal of Semitic Studies*, c. XXIXI, (Sipring, 1984), 73-75; Mustafa Ekrûr, "el-Kadâ' fî Ahdi Ömer b. el-Hattâb," *el-Muvafakât*, sy. 2, Cezayir, 1413/1993, 455 vd.; Muhammed İzzet Tahtâvî, "Ömer b. el-Hattâb ilâ Ricâli'l-Kadâ'," *el-Mecelletu'l-Ezher*, c. 53, sy. 5, Kahire, 1981, 878 vd.; İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre Abdurrahmân b. Rebîâ ordu içindeki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak ve ganimetleri paylaştırmak amacıyla orduya kadı tayin edilmiştir. İbnü'l-Esîr, II, 453.

⁶³ Bkn. Ebû Yûsuf, 210.

⁶⁴ Geniş bilgi için bak. Belâzurî, *Ensâb*, X, 389-90; Ayrıca bak. Guraya, 103; Serjeant, 65 vd.; Ekrûr, 455-57; Hâmidullah, *el-Vesâik*, ss. 425-436, no: 327, 437-39, no:328-a, 329; M. Hamidullah, "Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye Gönderilen Kazai Talimatnameler," çev. Fahrettin Atar, *İlim ve Sanat*, c. 4/23, İstanbul, 1989, ss.45-53).

görevlerinde bırakmasıdır. Bu yolla o, hem devlet aleyhine oluşabilecek muhtemel ittifakların önüne geçmiş, hem de bu idareciler vasıtasıyla kontrolü en etkili biçimde sağlamıştır. Yönetime yeni katılan yerlerdeki idarî konularla ilgili işler o bölge idarecisinin denetiminde bırakılırken devlet, adlî, iktisadî, askerî ve dinî konularda denetleyici bir rol üstlenmiştir. Ebû Yûsuf'un ifadesiyle onun valilerinin başlıca sorumluluğu, insanlara adaletle hükmetmek, dini işleri yürütmek ve vergilerin düzenli toplanmasını sağlamaktı. Bunun haricinde yerli halkın sosyal yaşantısına fazla müdahale edilmesini halife doğru bulmamıştır.⁶⁵

Devlet idaresinde ve uluslararası arenada Hz. Ömer'i başarıya götüren önemli amillerden birisi de, onun devlette devamlılığı esas alarak, daha önceki dönemde yapılan icraatlara sahip çıkması ve bunları devam ettirmesidir. O, kendisinden önceki dönemde devlet adına verilen şahsi ayrıcalıklar dahil anlaşma, ikta, ve diğer resmi evrakların geçerliliğini aynen kabul etmiştir. Yine kendisinden önceki dönemin uluslararası ilişkilere ait karar ve uygulamalarını kesintiye uğratmadan aynen devam ettirmiştir. Bu bağlamda idarecilere yaptığı tavsiyeler arasında bulunan halifeye ait şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: "...bi'setinden vefatına kadar Rasûlüllâh'dan neyi görmüş ve öğrenmişseniz bunu uygulamakta kararlı olun. Size vereceğim en önemli emir ve talimat budur..."⁶⁶ Öte yandan fazla istekli olmamasına rağmen Hz. Ebû Bekir tarafından kendisine yapılan vasiyet gereği İran ile askerî mücadeleye girmesi, daha önceki devlet icraatlarına sahip çıktığının bir başka tezahürü olarak değerlendirilebilir.⁶⁷

SONUÇ

Yaklaşık on yıl devlet başkanlığını yürüten Hz. Ömer hem devletin teşkilatlanmasında, hem de Müslümanların uluslararası arenada etkin bir konuma gelmesinde önemli rol oynamıştır. Onun diplomat kişiliği İslâm öncesine dayanmaktadır. Bu konudaki deneyimi hiç kuşkusuz onun dış politikasına da yansımış ve bu birikim sayesinde devleti uluslararası arenada başarıya götürmüştür. Bizans ve İran ile sürdürülen diplomatik ilişkilerde özellikle her iki İmparatorluğun egemenliği altında bulunan Arap nüfustan faydalanmaya çalışmış ve onların desteğini alabilmek için sürekli Arap olma fikrini ön planda tutmuştur. Hatta bunun için kabile önderlerine elçiler göndermiştir.

İki köklü ve güçlü İmparatorlukla mücadele etmesine rağmen, aldığı tedbirler ve takip ettiği dış politika anlayışı ile bu devletlerle eşit şartlar al-

⁶⁵ Ebû Yûsuf, 15, 125.

⁶⁶ İbn Kesîr, VII, 35.

⁶⁷ Diyarbekrî, II, 240-41.

tında diplomatik görüşmeler sürdürmeyi öncelikli hedef olarak benimsemiştir. Bu süreçte özellikle bütün diplomatik girişimler denendikten sonra askeri mücadeleye başvurması, ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Ülke sınırlarına yeni katılan yerlerdeki idarecilerle anlaşma yoluna gidip onları aynı görevlerinde bırakmaya özen göstermesi ve devleti bu yerlerde dinî, adlî veya malî konularda denetleyici konumda tutması Hz. Ömer'in akılcı politikasının ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu sayede yeni fethedilen yerlerdeki halk ile devletin bütünleşmesini sağlamış ve bu bölgelerin siyasî, stratejik veya iktisadî potansiyellerini devletin çıkarları doğrultusunda değerlendirmiştir.

Hz. Ömer devlet idaresinde danışma ve işbirliğine büyük önem vermiştir. Sürekli yanında bilgili, deneyimli ve uzman kişiler bulundurmuş, devlet adına alınacak kararları onlarla tartışıp değerlendirdikten sonra yürürlüğe koymuştur. Danışma kurulunda her kesimden üye bulundurarak kabileler arası dengeye özen göstermeye çalışması, önemli bir ayrıntı olarak gözden uzak tutulmamalıdır.

Merkezden uzak yerlere dirayetli ve yetkin idareciler getirerek sürekli onlarla iletişim içinde olmuştur. Yeri geldiğinde onlarla istişare etmiş, bazen halk ile idarecileri yüzleştirerek mevcut sorunları halletmeye çalışmıştır. Kısaca denetime açık bir yönetim anlayışı sergileyerek halkın desteğini sürekli arkasına almıştır.

Hz. Ömer önemli başarıları halkı ile paylaşırken ortak kamuoyu bilincini sürekli canlı tutmuş ve halk ile devleti barışık halde yaşatmaya çalışmıştır. Buna mukabil bazı başarısızlıkları halktan gizleyerek kriz adamı olmaya özen göstermiştir. Devlet başkanı olduğundan itibaren diplomatik kişiliğini, bilgisini, deneyimini, teşkilâtçı ruhunu idareye yansıtarak, sorumluluğunu üstlendiği siyasal düzeni müesses bir devlet haline getirmeye çalışmıştır. Bütün bunlar onun deneyimli bir diplomat, dirayetli ve ileriye görebilen, aynı zamanda yenilikler açık bir devlet adamı olmasıyla yakından ilgilidir. Bu sayede o, Müslümanları Arabistan dışına taşıyarak uluslararası arenada etkin bir konuma getirmiş ve devleti sağlam temeller üzerine oturtmuştur.

KAYNAKÇA

- ADİL, Hafız Muhammad, *Letters of Hadarat Umar Farooq*, New Delhi, 1992.
- AKKÂD, Abbâs Mahmud, '*Abkariyetu Ömer'Abkariyetu*, Matbaatü'l-İslâmiyye, Kahire, 1948.
- , *Hz. Ebû Bekir'in Şahsiyeti ve Dehâsı*, çev. Ali Özek, İstanbul, 1974.
- BALCI, İsrâfil, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2002
- BEKRÎ, Adnân, *el-Alâkâtü'd-Diblûmâsiyye ve'l-Konsoliyye*, Beyrut, 1986.
- BELÂZURÎ, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, (öl. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1996/1417.
- , *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1978/1398; Türkçe çev. Mustafa Fayda, *Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fethi)*, Ankara, 1987.
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, (öl.256/870), *Sahih*, Dımaşk, 1992.
- BUKHSŞ, S. Khuda, *A History of teh Islamic People*, Delhi, t.y.
- BUTLER, Alfred, *The Arab Coquest of Egypt and Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Second Ed., The Clarendon Press, Oxford, 1978.
- CHRİSTOPHİLOPOULOU, Aikaterina, *Byzantine History II 610-867*, Translated by Timothy Cullen, Amsterdam, 1993.
- DAHLÂN, Zeynî, *Futûhu'l-İslâmiyye Ba'de Mûdiyi'l-Futûhati'n-Nebeviyye*, y. y.
- DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, 1993.
- DIYARBEKRÎ, Huseyn b. Muhammed b. Hüseyin, (öl. 990/1582), *Târîhu'l-Hâmîs fi Ahvâli'l-Enfesi'n-Nefs*, Beyrut, t.y.
- DONNER, Fred McGraw *The Early Islamic Conquests*, Princeton University Press, New Jersey, 1981.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Sellâm, (öl. 223/803), *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire, 1975/1395.
- EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrahîm, (öl.182/789), *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1936.
- EKRÛR Mustafa, "*el-Kadâ' fi Ahdi Ömer b. el-Hattâb*," *el-Muvafakât*, sy. 2, Ceza-yir, 1413/1993.
- ERGİN, Feridun, *Uluslararası Politika Stratejileri*, İstanbul, t.y.
- FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Döneminde Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989.
- GURAYA, Muhammad Yusuf, "*Judical System Uinder Umar The Great*," *Islamic Culture*, c. 58, sy: 2, 1984.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Adi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfetu'r-Râside*, Beyrut, 1985.
- , "*Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye Gönderilen Kazai Talimatnameler*," çev. Fahrettin Atar, *İlim ve Sanat*, c. 4/23, İstanbul, 1989.
- , *Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1966.
- HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Târîhi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1987.
- HİTTİ, Philip K., *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

- İBN ABDİ RABBİH, Ebû Ömer Abdillâh b. Muhammed, (öl.327/939), *Kitâbu'l-'Ikdi'l-Ferîd*, nşr. Ahmed Emîn ve diğl., Kahire, 1926.
- İBN ABDİLBERR, Ebû ÖmerYûsuf b. Abdullâh b. Muhammed, (öl.463/1071), *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, nşr. Ali Muhammed Becavî, Kahire, t.y.
- İBN ASÂKİR, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibbetullah (öl. 571/1175), *Tehzibu Târîhu Medîneti Dimaşkı'l-Kebîr*, nşr. Abdulkadir Bedrân, Beyrut, 1972/1407.
- İBN HALDUN, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî, (öl. 808/1405-6) *Kitâbu'l-'Iber ve Dîvânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'Asarahum min zeviyiyî's-Sultâni'l-Ekber*, Beyrût, 1971/1391.
- İBN HUDEYDE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alib. Ahmed ibn Hudeyde, *el-Misbâhu'l-Mu'dî fî Kitâbi'n-Nebîyyi'l-Ummî ve Rasûlih ilâ Mulûki'l-Ard min Arab ve'l-Acem*, Alemu'l-Kutûb, Beyrut, 1985.
- İBN İYÂS, Muhammed Ahmed, *Bedâi'uz'-Zuhûr fî vekâi'u'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafâ, Kahire, 1982/1402.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fida' İmâmüddîn İsmâ'îl, (öl.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*Beyrut, 1966.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim ed-Dîneverî, (öl.276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, nşr. Tâhâ Muhammed Zeynî, Kahire, t.y.
- İBN TAĞRIBERDÎ, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf, (öl. 874/1469), *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısr ve'l-Kahire*, Kahire, 1963/1383.
- İBN TEYMİYYE, *Siyaset, es-Siyâsetu's-Ser'iyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1985.
- İBN TİKTAKÂ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (öl. 709/1309), *el-Fahrî fî Adâbi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, Beyrut, t.y.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, (öl.630/1312), *el-Kâmil fî Târîh*, nşr. J. Tornberg, Beyrut, 1965-66.
- İBNÜ'L-FERRÂ, Ebû Ali Huseyn b. Muhammed, (öl.h. IV.y.y.), *Rusûlu'l-Mulûk ve men Yesluhu li'r-Risâleti ve's-Sifâra*, nşr. S. Muneccîd, Beyrut, 1972.
- İSMÂ'ÎL, Leylâ Abdulcelâl, *ed-Devletu'l-Bizantiyye fî 'Asri'l-İmbrâtor Hirakl ve 'Alâkatihâ bi'l-Muslimîn*, Kahire, 1985.
- KAEGİ, Walter Emil, *Byzantium and the Early Islamic Conquest*, Cambridge, 1992.
- KARAMAN, M. Lutfullah, "Filistin," *DİA*, İstanbul, 1996.
- KETTÂNÎ, Ebû'l-Es'âd Abdulhayy el-İdrisî, *et-Terattibu'l-İdariyye; Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, Türkçe çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1990.
- MAKRİZÎ, Takiyuddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Ali, (öl. H.845), *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tübâr b. Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Kahire, t.y.
- MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Huseyn, (öl. 346/957), *el-Murûc ve Meâdinu'l-Cevher*, nşr. M. M. Abdulhamid, Mısır, 1964.
- MORGENTHAU, Hans J., *Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace*, Second Ed. New York, 1956.
- NÂSİRÎ, Abbâs Ahmed, *Kitâbü'l-İstiksâ li Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, Dâru'l-Beyzâ, 1954.

- POTYEMKİN, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çav. Atilla Tokatlı, (May Yay.), İstanbul, 1977.
- RIZA, Muhammed, *el-Faruk-u Ömer b. Hattâb Sâniyyi'l-Hulefâi Raşidîn (r.a.)*, 4. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- SARIÇAM, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri; İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara 1997.
- SERJEANT, R. B. "The Caliph Umar's Letters to Abû Mûsâ al-Ash'arî And Mu'aviya," *Journal of Semitic Studies*, c. XXIXI, (Spring, 1984).
- SHAHİD, Irfan, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, Vol: I/1, Washington, D.C., 1995
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân, (öl. 911/1505-6), *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahvâli'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, t.y.
- , *Târîhu'l-Hulefâ*, nşr. M.M. Abdulhamîd, Mısır, 1952.
- ŞELEBÎ, Raûf, *İtticâhât fî'd-Diblûmâsiyyeti'd-Dâ'ave'ti'l-İslâmiyye*, y.y., 1986.
- ŞİBLÎ, Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çav. Talip Yaşar Alp, Hikmet-Dava-Çağ Yay. İstanbul, 1975.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (öl. 310/992), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y.
- TAHTÂVÎ, Muhammed İzzet, "Ömer b. el-Hattâb ilâ Ricâli'l-Kadâ'," *el-Mecelletü'l-Ezher*, c. 53, sy. 5, Kahire, 1981.
- TANTÂVÎ, Ali Naci, *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullah b. Ömer*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1983.
- TEMİMÎ, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed, (öl. 354/968), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Seyyid Aziz Bek ve diğl., Beyrut, 1987/1407.
- TERZÎ, Mustafa Zeki, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun, 1990.
- VÂKIDÎ, Ebû Abdurrahmân b. Ömer, (öl.207/882), *Fütûhu's-Şâm*, I/III, Mısır, 1935.
- WATT, W. M., *İslâm Nedir*, çav. Elif Rıza, İstanbul, (ikinci baskı), 1993.
- WELLHAUSEN, Julius, *İslâm'ın En Eski Târîhine Giriş*, çav. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb, (öl. 284/807), *Tarîh*, Beyrut, 1960.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân, (öl. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm (Ahdü'l-Hulefâ-i Raşidîn)*, thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî, Beyrut, 1987/140.
- ZÜMRÛT, Osman, *İslâmda Kamuoyu Oluşumu*, Ankara, 1997.

The Caliph Umar As A Diplomat And Statesman

ABSTRACT

The Caliph Umar was an organizer as well as a statesman. Before converting to Islam, he was working an ambassador for the Arabs. After accepting Islam, he continued the same job on behalf of Muslims. At the same time, he worked as an advisor and helped for the administration of the Prophet Muhammad and the Caliph Abu Bakr. When he became a Caliph, his past experiences concerning statesmanship contributed an important support to his own administration. Thus, he can be identified as an important statesman and intelligent diplomat who predicted the future.